

Alena Michalewicz

DOI: 10.15290/bb.2018.10.33

Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny

im. Maksima Tanki, Mińsk

<https://orcid.org/0000-0002-9674-4084>

**Гутарковыя сінтаксічныя канструкцыі
ў паэтычнай спадчыне Максіма Танка
і Віктара Шведа**

На розных этапах развіцця мова беларускай мастацкай літаратуры вызначалася актыўным узаемадзеяннем, з аднаго боку, з нарматыўна ўсвядомленай літаратурнай мовай, а з другога – з вуснымі гаворкамі. Таму ў мастацкіх творах усіх жанраў побач з кніжнымі адзінкамі заканамерна ўжываюцца моўна-выяўленчыя сродкі размоўнага стылю. Адна з прычын гэтага заключаецца таксама ў ідэйна-тэматычнай накіраванасці беларускай мастацкай літаратуры: даволі вялікая колькасць твораў, і ў тым ліку паэтычных, прысвечана паказу гістарычнага мінулага і сучасных праблем грамадства, што аб'ектыўна патрабавала ад пісьменнікаў і паэтаў ствараць ілюзію поўнай рэчаіснасці, рэальнага жыцця, народных характараў і быту.

Варта адзначыць, што свядомае, мэтанакіраванае выкарыстанне гутарковых адзінак на ўсіх узроўнях (лексічным, фанетычным, марфалагічным, словаўтваральным і сінтаксічным, аднак часцей за ўсё на апошнім) матывуецца мастацкімі задачамі паэта: элементы размоўнага стылю перадаюць у тэксце (кантэксце) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні і становяцца адзнакай індывідуальнага аўтарскага стылю. Прычым гутарковымі з'яўляюцца моўныя адзінкі (літаратурныя і нелітаратурныя), якія выдзяляюцца стылістычна пад уплывам пэўных умоў, такіх, як непадрыхтаванасць, нязмушанасць акта камунікацыі, непасрэдны ўдзел асоб у гэтым акце. Пералічаныя экстралінгвістычныя фактары садзейнічалі развіццю ад-

ной з тэндэнцый гутарковай мовы – да эканоміі элементаў моўнага выражэння. Пад яе ўплывам сфарміраваліся такія сінтаксічныя з’явы, як парцэляцыя, эліпсіс, сегментацыя і інш. Аднак найбольш выразна дадзеная тэндэнцыя праяўляецца ў структурах са шматлікімі варыянтамі пропуску моўных кампанентаў (канструкцыях з незамешчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі), прычым згаданыя адзінкі вызначаюцца поліфункцыянальнасцю. Іх поліфункцыянальнасць зводзіцца да стварэння ў мастацкім тэксце вусна-гутарковай экспрэсіі, характарыстыкі і індывідуалізацыі персанажаў, афармлення своеасаблівага паэтычнага твора. Гэтую ж функцыю выконваюць і структуры з паўторамі, структурная спецыфіка якіх заключаецца ў перыядычным паўтарэнні (як правіла, двойчы) адной сінтаксічнай пазіцыі з аднолькавым лексічным напаўненнем.

Названыя канструкцыі атрымалі шырокае ўжыванне ў вершаваных радках Максіма Танка і Віктара Шведа. Максім Танк (Яўген Іванавіч Скурко) – народны паэт Беларусі, Герой Сацыялістычнай Працы. Пачаўшы паэтычную дзейнасць вясною 1932 года, калі былі апублікаваны першыя вершы ў падпольным рукапісным часопісе “Пралом” пад псеўданімам Граніт, Максім Танк увайшоў у гісторыю нацыянальнай літаратуры як аўтар зборнікаў “На этапах”, “Журавінавы цвет”, “Вастрыце зброю”, “Праз вогненны небасхіл”, “Каб ведалі”, “У дарозе”, “След бліскавіцы”, “Мой хлеб надзейны”, “Глыток вады”, “Хай будзе святло”, “Нарачанскія сосны”, “Прайсні праз вернасць” і інш. Віктар Мікітавіч Швед – заслужаны дзеяч культуры Польшчы, беларускі паэт, перакладчык, грамадскі дзеяч. З’яўляючыся адным з прадстаўнікоў беларускага літаратурнага аб’яднання Беласточчыны “Белавежа”, ён у зборніках “Жыццёвыя спежкі”, “Дзяцінства прыстань”, “Дружба”, “Родны сцоў”, “Вершы Натальцы” і іншых шырока закранае тэму вернасці роднай зямлі і мове. Гэта старая і адначасова і сёння актуальная тэма гучыць і ў творах Максіма Танка.

У мове твораў абодвух аўтараў даволі шырока прадстаўлены няпоўныя простыя сказы і састаўныя часткі складаных з кантэкстуальным пропускам сінтаксічных пазіцый дзейніка і выказніка, аднак у вершах Максіма Танка больш частыя канструкцыі з пропускам дзейніка. Дзейнікі, як правіла, адсутнічаюць у тым выпадку, калі з’яўляюцца аналагамі дзейнікаў папярэдніх канструкцый ці прэдыкатыўнай часткі: *Самыя балючыя раны* (тут і далей выдзелена намі – А.М.) *ў дзяцінстве / Перастаюць ныць ад пацалункаў маці. / У юнацтве – самі зажываюць да вяселля. / У сталасці – загойваюць*

ца / *Ад спагады сяброў, ад чаркі віна*¹. Канструкцыі з незаможанай сінтаксічнай пазіцыяй выказніка сустракаюцца ў вершах Віктара Шведа: *Мая тут вёска з роднымі бацькамі. / Я тут якраз на белы свет прыйшоў. / Тут першы раз сказаў я слова “мама”, / Ды многа іншых змалку любых слоў*². Відавочна, што за кошт кантэкстуальна няпоўных канструкцый і Максіму Танку, і Віктару Шведу ўдалося стварыць больш поўнае філасофскае разважанне пра жыццё. Акрамя таго, падобныя структуры, як і іх аналагі з гутарковай мовы, ствараюць кароткія, лаканічныя паведамленні, у якіх асноўная ўвага акцэнтуюцца на прадмеце (аб’екце) апісання. Яны таксама садзейнічаюць больш спісламу, сканцэнтраванаму паведамленню.

У мове вершаў згаданых аўтараў параўнальна шырока ўжываюцца і канструкцыі з паўторам аднаго слова. У Максіма Танка гэта звычайна наступныя часціны мовы: а) назоўнік: *Пасылае маці думы / Ў свет па сына, – / Прылятаюць тыя думы / Бурай сіняй. / Пасылае маці слёзы / Быстрой Шчарай, – / Прыплываюць тыя слёзы / Цёмнай хмарай* (157); б) займеннік: *Ты не ўгаворвай лепш мяне! / Няма сягоння часу мне / Глядзець, як лёд рака ўзрывае, / А то вось раззлуюся я. / Яшчэ не жонка я твая* [3, с. 19]; в) прыметнік: *На жоўтай-жоўтай пожні, / На шэрай-шэрай грэблі, На сіняй-сіняй руні, на цёмнай-цёмнай пушчы / Лёг белы-белы снег* (52); г) дзеяслоў: *Я пытаўся ў сустрэчных: / Можна, яны цябе бачылі? / Пытаўся ў дрэў: / Можна, віталася з імі? / Пытаўся ў прыдарожных валуноў: / Можна, адпачывала ля іх? (62); д) прыслоўе: *Вецер кудлаты на нівах калосе гайдае, / Стужкай дарога з-пад мокрых калёс выбягае / Там, дзе бярозы плачуае звесілі веце, / Там, дзе адны толькі хмары, і месяці, і вецер* (148).*

У вершах Віктара Шведа мае месца шырокі паўтор займеннікаў розных разрадаў, дзе асабліва частыя асабовыя займеннікі, і ў прыватнасці слова “я”. Гэта тлумачыцца жанрам зборніка “Выбраныя вершы”, напісаным у форме паэтычнага дзённіка, дзе аўтар ад свайго ўласнага імя прызнаецца ў любові да роднай зямлі, да беднага простага люду, да бацькоў і родных: *Тваёй красы ранейшай я не бачыў, / Не меў цябе ў дзіцячых успамінах. / А ў сорок шостым быў я поўны*

¹ Максім Танк, *Мне пару крыл дало юнацтва... Выбраная лірыка*, Мінск 2003, с. 305. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

² В. Швед, *Выбраныя вершы*, Беласток, 2000, с. 5. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

плачу, / *Калі ўваходзіў на твае руіны* (2). Падобную функцыю выконвае ў вершах зборніка і паўтор займенніка “мы”: *Мы назаўжды развіталіся / З роднай бацькоўскай зямлёю, / Вёсцы чужымі ўжо сталіся, / Наша жыццё – гарадское. / Мы, як сяляне ўжо быўшыя, / Рэдка бываем тут госцем. / Нашы бацькі, век аджыўшыя, / Спяць вечным сном на пагосце. / Мы, гарадскія асаднікі, / Што разбрыліся на свеце. / Хоць і зямліцы мы здраднікі, / З ёй нам здрадніца прыйдзеца* (8). Калі ж Віктар Швед звяртаецца да чытача, як, напрыклад, у вершы “Мілы дружа”, то выкарыстоўвае паўтор асабовага займенніка “ты”: *Мілы дружа, слухаць горка, / Ты набыў дурных манер: / Брыдкаю завеш гаворкай / Мову родную цяпер. / Што, забыў, адкуль паходзіш, / Што ты нарадзіўся тут? / Ты на гарадской пасадзе / Адцураўся ад сяброў. / Нават прозвішча ўжо здрадзіў / Сваіх прадзедаў, бацькоў* (7).

Такія паўторы выкарыстоўваюцца пераважна ў якасці выдзяляльнага сродку: з іх дапамогай выдзяляюцца семантычна важныя для выказвання моўныя элементы. Варта адзначыць і яшчэ адну функцыю – раздзяляльна-выдзяляльную, калі паўтор садзейнічае больш цэласнаму, вобразнаму ўспрыняццю чытачом кампанентаў выказвання.

У вершаваных радках і Максіма Танка, і Віктара Шведа атрымала распаўсюджанне анафара – *стылістычная фігура, паўтарэнне аднолькавых слоў, выразаў, гукаў (іх спалучэнняў) у пачатку вершаваных радкоў, строф або сказаў*³. З дапамогай названага прыёму стылістычна нейтральныя сінтаксічныя канструкцыі набываюць у вершаваным кантэксце своеасаблівую арганізацыю, уласціваю і гутарковай мове. Такая арганізацыя кантэксту (нярэдка нават усяго верша) дазваляе сканцэнтравана ўвесць увагу чытача на семантычна важным кампаненце і найлепш зразумець аўтарскую задумку. Пры гэтым не страчваецца і лагічная сувязь паміж кампанентамі паэтычнага твора.

Адметнасцю аўтарскага стылю Максіма Танка з’яўляецца анафара – рычны паўтор аднаго слова, але не самастойнай, а службовай часціны мовы, пераважна прыназоўнікаў. Паколькі першапачатковае значэнне невытворных прыназоўнікаў было прасторавае, то з дапамогай паўторных прыназоўнікаў выражаюцца менавіта такія адносіны. Напрыклад: *Дык смялей выходзьце / На будаўнічыя пляцоўкі, / На перадавыя пазіцыі, На прасторы палёў, / На ўдарныя рубяжы і міжзорныя трасы, / Каб хутчэй сталі явай / Усе казкі дзяцінства, / Усе ма-*

³ П.У. Сцяцко, *Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў*, Мінск 1990, с. 19.

ры і сны, / Запаветы бацькоў / І надзеі Радзімы⁴; Пакуль там іншыя / Збяруцца, тугадумы, / Яны [смарчкі – А.М.] выскокваюць першыя / **З-пад** ядлаўцоў, / **З-пад** цёплых словаў / Дзеразы, імхоў (З., 81). Нярэдкія паўторы прыназоўнікаў і з аб'ектнымі адносінамі: *Здаецца, перагаварыў з усімі / Сябрамі, знаёмымі і незнаёмымі, / **З** дрэвамі, зьярамі, птушкамі, / **З** дажджамі, снягамі, вятрамі, / **З** дарогамі, рэкамі, што мог бы / І кропку пад інтэрв'ю паставіць, / Ды ўспомніў, што не закончыў яшчэ / Гутаркі з самім сабой* (З., 26); *Не адбірайце / Таямніц усіх / **У** зор, аблокаў, / Кветак палявых, / **У** весніх ранкаў, / Залатых змярканняў, / **У** першых пацалункаў / І прызнанняў, / Грахоў – **у** грэшных, / Святасці – **у** святых, / Каб свет не стаў / І нудным, і пустым* (З., 80).

Вылучаюцца і канструкцыі з паўторамі прыназоўнікаў, што выражаюць азначальныя адносіны: *У кожным атэстаце / Выстаўляюцца адзнакі па розных дысцыплінах, / І толькі няма адзнак / **За** чалавечнасць, / **За** руплівасць, / **За** паводзіны ў сям'і, / **За** сталом, / Бо і па ядзе / Меркавалі калісьці, / На што хто здатны* (З., 157).

Сустракаюцца і своеасаблівыя паводле афармлення канструкцыі з паўторам прыназоўнікаў, што выражаюць прычыннае значэнне:

Ад вясенняй расы травы зелянеюць,
Ад асенняй – заўжды вянуць ды сівеюць.

Ад вясенняй расы граюць птушкі шчыра,
Ад асенняй – лятуць у далёкі вырай.

Ад вясенняй расы радуецца сэрца,
Ад асенняй – чамусь у трывозе б'ецца (З., 6).

Стылістычная насычанасць прыведзенага кантэксту ўзмацняецца за кошт паўтору не толькі прыназоўнікаў, але і іншых адзінак: словазлучэння **вясенняй расы** і прыметніка **асенняй**.

Не пазбег Максім Танк паўтору і іншых службовых часцін мовы, асабліва злучнікаў. Не спыняючыся на характарыстыцы паўторных злучнікаў тыпу **ні – ні** (З., 48), **то – то** (З., 109) і інш., акцэнтуюем увагу на найбольш частых паўторах падпарадкавальных злучнікаў (злучальных слоў): а) часавых: *Так было і са мной, – / Успамінае старая, / – Перад самым жнівом, **калі** град выбіў жыта, / **Калі***

⁴ Максім Танк, *Збор калосся: Вершы*, Мінск 1989, с. 32. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаюцца старонка і літара З.

ў блакаду згарэла сяло, / **Калі** прыйшла пахаронка... (177); Не было суладдзя ў песнях, / **Покуль** бусел рэй не ўзяў / **Покуль** сонца – бубен весні – / З клёкатам не прыпадняў (84); б) тлумачальных: Не карай мяне, лёс, глухатой, / Той, што перашкаджае пачуць, / **Як** світальнай вясновай парой / Журавы на радзіму лятуць. / **Як** хто кліча мяне памагчы / Або грукае ў дзверы мае, / **Як** самотна хто плача ўначы / Ці ў застоллі сяброўскім п'яе. / **Як** шумяць-каласяцца жыты, / **Як** звiніць зарапад над зямлёй. / Шапацяць і дажджы, і лісты – / Не карай мяне, лёс, глухатой! (З., 55); в) мэтавых: Мы ў партыю ўступілі, / **Каб** свет не ведаў слёз, пакутаў і насілля, / Не панаваў злы лёс. / **Каб** войны і нягоды не нішчылі зямлю, / Ядналися народы / Ў братэрскую сям'ю. / **Каб** горда і высока палаў свабоды сцяг... (З., 90).

У паэзіі ж Віктара Шведа атрымалі пашырэнне канструкцыі з паўторам злучнікаў. Гэта датычыцца злучнікаў як злучальных, так і падпарадкавальных. Напрыклад: Зракаемся сваіх карэнняў, / **І** памяці бацькоў вясковых, / **І** папярэдніх пакаленняў, / **І** роднай беларускай мовы (8–9); Нервова ўскрыкнуў тут Кастусь: / – Дзе ж ваша, браткі, Беларусь? / Бачу, пазбыцца мы гатовы / Нацыянальнасці і мовы. / **І** быццам бы нам невядома, / Адкуль выводзімся і хто мы, / **І** сапраўды ўжо слухаць горка, / **Што** наша брадка гаворка, / **Што** быццам бы мы з горшай гліны – / Цурацца роднага павінны, / **Што** быццам існуе прымус, / **Каб** свайго зрокся беларус (7); Цудоўны Мінск! **Хоць** і прайшлі гады, / **Хоць** я цябе даўным-даўно не бачыў, / Ты, як і быў, застаўся малады, / **Я** позірк твой захоўваю юначы (5).

У вершах Максіма Танка значную сэнсавую нагрузку нясуць таксама паўторы простых сказаў або прэдыкатыўных частак складаных сказаў. Напрыклад: Ноччу, ціха падкраўшыся, / Выпаў снег. / Раніцою прачнуліся дрэвы / Ўсе ў казачнай белі / **І** не пазнаюць самі сябе. / – **Ты хто?** – Пытае бяроза ў сасны. / – **Ты хто?** – Пытае асіна ў алешыны. / – **Ты хто?** (59); **Хаця б не забыць**, што / Даўно мінуў поўдзень / **І** час завяршаць / Збор калосся на полі. / **Хаця б не забыць**, што / Ноч не за гарамі, / **І** ўсім пажадаць / Добрага адпачынку. / **Хаця б не забыць**, / **Калі** заўтра папачасціць / Убачыць світанне, / Падзякаваць сонцу, / Падзякаваць сонцу, / **Што** зноўку вярнула / Да любяе працы – / Да збору калосся (З., 3).

Вершы ж Віктара Шведа такімі канструкцыямі не вызначаюцца, аднак маюць месца паўторы словазлучэнняў. Паказальным у гэтым плане выступае верш “Дрэва краіны”, у якім аўтар паўстае лірычным героем – беларусам, апантаным абаронцам нацыі, носьбітам нацыя-

нальнай свядомасці: *Расце няспынна / Дрэва краіны. / Адна галіна – / Białorusini. / Дрэва краіны / Без перабою / Квітнець павінна / З кожнай вясною, / Каб зноў увосень / Усім у хаты / Магло прыносіць / Свой плён багаты. / Камі ж галіна / На ім завяне – / Дрэва краіны / У хворым стане. / Таму, краіна, / І ў дні нягоды / Усе галіны / Шануй заўсёды* (2). Больш і перажыванні паэта не могуць пакінуць чытачоў абьякавымі ў многім дзякуючы ўжыванню не толькі слоў з пераносным значэннем, але і паўтораў.

Такім чынам, паэтычныя радкі Максіма Танка і Віктара Шведа і сёння хваляюць чытачоў не толькі актуальнасцю ўзнятых праблем і тэм, але і па-майстэрску падабраных вобразна-выяўленчых сродкаў, у тым ліку і гутарковых.

L I T E R A T U R A

Scâcko, P.U., *Slovník lingvistických termínů*, Minsk 1990 [Сцяцко П.У., *Словник лінгвістычных тэрмінаў*, Мінск 1990].

Shved Viktor, *Vybranaya vershy*, Belastok 2000 [Швед Віктар, *Выбраныя вершы*, Беласток 2000].

Tank Maksim, *Zbor kalossya: Vershy*, Minsk 1989 [Танк Максім, *Збор калосся: Вершы*, Мінск 1989].

Tank Maksim, *Mne paru kryl dalo yunactva... Vybranaya liruka*, Minsk 2003 [Танк Максім, *Мне пару крыл дало юнацтва... Выбраная лірыка*, Мінск 2003].

S U M M A R Y

SYNTACTIC STRUCTURES IN POETIC HERITAGE OF MAXIM TANK AND VICTOR SHVED

The article discusses modifications in structures with omission and repetition of language components, common in the poetic works of the national poet of Belarus Maxim Tank and honored worker of culture in Poland Victor Shved. Incomplete simple sentences and compound parts of complex sentences with contextual omission of syntactic positions of subject and predicate, as well as constructions with repetition of a single word expressed by nouns, pronouns, adjectives, verbs and adverbs are analyzed.

Key words: anaphora, conversational style, syntax, structure, context, omission, repetition, functional modification.

STRESZCZENIE

STRUKTURY SKŁADNIOWE W POETYCKIEJ SPUŚCIŹNIE
MAKSYMA TANKA I WIKTORA SZWEDA

W artykule omówiono modyfikacje w konstrukcjach z opuszczeniem/pominięciem i powtórzeniem komponentów językowych, dominujących w utworach poetyckich narodowego wieszcza Białorusi Maksyma Tanka oraz zasłużonego działacza kulturalnego Polski Wiktora Szweda. Przeprowadzono analizę prostych zdań niezakończonych i zdań złożonych z opuszczeniem kontekstowym składniowych pozycji podmiotu i orzeczenia, a także konstrukcji z powtórzeniem jednego słowa wyrażonego rzeczownikiem, zaimkiem, przymiotnikiem, czasownikiem i przysłówkiem.

Słowa kluczowe: anafora, styl konwersacyjny, składnia, struktura, kontekst, pominięcie, powtórzenie, modyfikacje funkcjonalne.